

A posztklasszikus és a jusztiniánuszi korszak felelősségi rendszere

A) Gazdasági, társadalmi viszonyok

1. A jusztiniánuszi kodifikáció (528-tól 534-ig) által létrehozott törvénykönyvek felelik a római jog teljes anyagát. Ezekből azonban nem kaphatunk pontos képet az egyes korszakok jogára nézve, elsősorban a sokat emlegetett interpolatio miatt. A Digestába többnyire a klasszikus kor jogászainak a kázusai kerültek be (a 38 jogász között mindössze 2 preklasszikus és 2 posztklasszikus található). Valamivel jobb a helyzet a Codexnél, ahova felvett constitutiók jórészt a posztklasszikus korszakból származnak. Ennek ellenére nem lehet azt mondani, hogy e törvénykönyvekben csak a klasszikus jog lett felvéve, mint ahogy az sem fedi a valóságot, hogy a kompilátorok a klasszikusok neve alatt a jusztiniánuszi jogot juttatták volna érvényre. Az igazság valahol a kettő között van. Kétségtelenül döntő jelentőségű volt a kompilátorok tisztelete a klasszikus szerzők iránt. De ez egymagában nem vezetett volna oda, hogy nagyjórészt a klasszikus jogot kodifikálják, ha az nem lett volna élő jog. Mindenesetre a posztklasszikus szerzők kivonatai, Iustinianus Institutiói, valamint a Digestában fellelhető interpolatiók alapján, többé-kevésbé megállapítható e korszak felelősségi rendje is.

Előjáróban csak annyit kívánunk leszögezni, hogy a klasszikus és posztklasszikus felelősségi rend gyökeresen nem térhetett el egymástól, mert akkor nem igaz a kodifikáció ma általánosan elfogadott története. Az képtelenségnek tűnik, hogy egy egész jogrendszert át-
dojgozzanak a kodiükáció 6 éve alatt. A Praedigesta feltételezése pedig fantom. Egyéb forrásaink is ellentmondani látszanak e feltevésnek (így elsősorban Gaius Institutiója).

A posztklasszikus kor időszakát, amelyet a jusztiniánuszi kodifikáció zárt le a III. század utolsó harmadától szokás számítani.¹

Ennek a mintegy 250 évi időszaknak kétségtelenül a kodifikáció volt a döntő mozzanata. Emellett nem hanyagolható el az a változás sem, amely az adott időszakban végbement.

2. A III. század derekán kibontakozó gazdasági válság azt jelzi, hogy végefelé járunk a rabszolgamunkán alapuló virágzó árutermelésnek.² A hanyatlás megkezdődik, a visszaesés elkerülhetetlenné válik. Kívülről, már alig-alig lehet szaporítani a rabszolgák számát. A rabszolga nem érdekelt a termelésben, így kisebb számú rabszolgával a termelést nemhogy nö-

¹ Brós R.—Pólay E.: Római jog³ Budapest, 1984. 56. és köv. p. — Kaser M.: Römische Rechtsgeschichte². Göttingen, 1967. 198. és köv. p. 51 Guarino, A.: Storia del diritto romano⁶. Milano, 1981. 45. és köv. p. Az említett szerzők valamennyien Diocletianus császár trónralépésétől (284) számítják a korszakot. Ezzel aligha lehet vitatkozni, mégis egy megjegyzést teszünk a kérdéshez. A hanyatlás időszakát, nyilván nem lehet pontosan naphoz kötni. A III. század második felében mutatkoztak meg legjobban azok a jegyek, amelyek félreérthetetlenül a hanyatlást mutatták. A könyvebb periodizáció kedvéért azonban helyesnek látszik a korszak kezdetét Diocletianus trónralépésével jelölni.

² Visky K.: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen. Bonn—Budapest, 1983. 11. és köv. p.

velni, de még szintentartani sem lehetett. A pénz romlása következtében a kereskedelmi forgalom csökkent. Az egyes tartományok az önéllátásra törekedtek. A III. század második felétől a colonatus, amelyet elsősorban, a gazdasági szükségszerűség hozott létre mind jobban elterjedt,³ a rabszolgatársadalom bomlásából adódó kivezető útként.⁴ A rabszolgatermelés túlélte önmagát. Minden vonalon megindul a gazdasági élet naturalizálódása. A késői császárkor gazdasági életére végső fokon az jellemző, hogy ugyan még létezik rabszolgatermelés, de mellette egyre nagyobb szerepet kap a földek colonusok általi megművelése, a feudális viszonyok erősödése. A rabszolgatermelés válságából létrejövő az egész társadalmat átfogó gazdasági válságon Diocletianus és Constantinus reformjai ideig-óráig segítettek, de a rabszolgarend összeomlását megakadályozni nem tudták. E társadalmi rend bomlását félreérthetetlenül jelzik a birodalom kettészakadása (395), valamint a nyugatrómai birodalom bukása (476). Az államhatalom már nem képes úrrá lenni a nehézségeken.⁵ Amíg a nyugati birodalom területén a rabszolgarendszer teljes és végleges bukásánál beszélhetünk, addig a birodalom keleti részében ez csak később következik be. Iustinianus alatt talán még a rabszolga rendszer mondható uralkodónak, itt csak később beszélhetünk a társadalmi rend végleges átforgalmazásáról. Amíg nyugaton a naturálgazdálkodás vált uralkodóvá, addig keleten továbbra is fejlett ipari tevékenység folyt és fontos kereskedelmi gócpontok működtek, a pénzgazdálkodás még Iustinianus alatt is megmaradt.⁶

E kor társadalmi képéhez tartozik a keresztény egyház szerepe is. Jelentősége államvalássá tétele után (380—381) lényegesen megnövekedett, hatalmas társadalmi erővé fejlődött. Mind a gazdagok, mind a szegények megtalálták tanításában a számukra megfelelő ideológiát.⁷

3. A korszak államszervezetére az jellemző, hogy a „köztársasági császárság” helyére az „abszolút császárság” lép. A császárság keleti jellegű monarchiává válik. Minden hatalom a császár kezébe fut össze. A birodalmat hivatalnokok igazgatják.⁸ A jogképzésre nézve ez a változás nem tekinthető döntőnek. Igaz ugyan a császár a legfőbb bíró, de jogi kérdésekben változatlanul a hivatali tisztségükben ülő (prefectus urbi, prefectus praetorio) jogászok szava a döntő. A jogképzés változatlanul az ő munkájuk, a császár nevében.

4. E korszak kulturális életére is a hanyatlás a jellemző. Ez vonatkozik elsősorban a nyugati részekre: a birodalom keleti felében ui. ahol a városok tovább virágoztak, a művészetek egyes ágaiban kiváló alkotások születtek. A filozófia területén az újplatonizmus figyelemreméltó eredményeket ért el.⁹

Nem elhanyagolható a keresztény ideológia hatása sem a jog területén. A keresztény korszakban a vétkességi momentumokat fokozottabban érvényre juttatta, s ezzel bizonyos fokig hozzájárult az ún. custodia-felelősség szubjektív tartalmú átalakításához.¹⁰ E korszakban beszélhetünk a görög filozófia másodszori behatolásáról a római jog területére.¹¹

5. Felmerül a kérdés valóban hanyatló korszak-e a posztklasszikus jogtudomány kora. Erre egyértelmű választ aligha lehet adni. A birodalom nyugati felében a vulgárjog kialaku-

³ Maskin, N. A.: Az ókori róma története. Budapest, 1951. 421. Brósz R.: Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. Budapest, 1964. 193. és köv. p. H. Rostovtzeff: Studien zur Geschichte des römischen Colonats (Leipzig—Berlin, 1910) 395. és köv. p.

⁴ Brósz (i. m. 193—198) részletesen foglalkozik a colonatus kialakulásának idejével, okával és körülményeivel.

⁵ Kaser: RRG³ 213. és köv. p. Guarino: Storia³ 460. és köv. p.

⁶ Maskin: i. m. 453. p.

⁷ Maskin: i. m. 441. és köv. p.

⁸ Kaser: RRG³ 206. és köv. p.

⁹ Maskin: i. m. 444. p.

¹⁰ Különösen B. Biondi (Il diritto romano christiano I—III. Milano, 1952—54) igyekszik minden területen a keresztény filozófia hatását kimutatni a posztklasszikus jogra nézve.

¹¹ Schulz, F.: Prinzipien. 142. és köv. p. Pringsheim, F.: Bonum et aequum. SZ 52 (1932).

lása mindenképpen ezt igazolja.¹² Ezzel szemben a keleti részben a vulgárjog alkalmazására nem került sor ebben az időszakban. A keleti jogi iskolák működése a jogázképzésen keresztül elősegítette a klasszikus római jog folyamatos használatát.¹³ Különböző kísérletek a felduzzadt klasszikus joganyag rendezésére, egységesíteni kívánták a jogalkalmazást.¹⁴ A jogi iskolák működése és a jogegységesítési törekvések szükségképpen absztrakciót eredményeztek. Így a birodalom keleti részén a megfelelő gazdasági alap következtében a klasszikus jog mindvégig élő jog maradt, amely természetesen magában foglalt bizonyos egyszerűsítési tendenciákat is. Iustinianus kompilátorai, akik ugyan nem voltak mentesek a klasszikusok tiszteletétől, olyan joganyagot kodifikáltak amely többé kevésbé a keleti provinciákban élő jognak minősült. Nem vitatjuk, hogy a keleti részt is érintette a társadalmi változások követő jogátalakulás, módosulás, a posztklasszikus egyszerűsítési törekvésektől ez a terület sem volt mentes. De létezett az árutermelő rabszolgaság is, s így a kodifikáció valós társadalmi alapokon nyugvó élő joganyagot állított össze. Ez a joganyag változott ugyan a megváltozott gazdasági viszonyoknak megfelelően a posztklasszikus korban, a bázis azonban mégiscsak a klasszikus jog maradt. Ezek a módosítások nem tekinthetők szimplifikációnak, mint ahogy azt *Schulz*¹⁵ véli, hanem sokkal inkább a hatalmas joganyagban való eligazodás szülte egységesítést. Így végső soron a kodifikáció egyenes folytatása, összegzése a klasszikus jog anyagának a posztklasszikus korban végbement módosításokkal egyetemben.

B) A posztklasszikus és jusztiniánuszi módosítások a felelősségi jog területén

1. Forrásaink vizsgálata során láttuk, hogy a régi jog objektív felelősségéből miként bontakozott ki már a preklasszikus jog időszakában az árucsereviszonyok fejlődésének következményeként az a felelősségi koncepció, amely a felelősséget a vétkességre alapozza. Vagyis az árucsereviszonyok rohamos fejlődésével a felelősség alapja a gondosság lett, miután már korábban szinte minden területen érvényre jutott a dolusért való felelősség. Ez a fejlődési folyamat a klasszikus jog időszakában fejeződött be. Emellett kialakult egy objektív felelősségi kategória is, az érdekelt őrző adós felelősségére nézve. Ez az ún. custodia-felelősség azt jelentette, hogy az adós vétkességétől függetlenül felelős volt, ha a hozzákerült dolgokat nem tudta visszaadni. Magát csak vis maior fennforgása esetén tudta kimenteni. Az állatkárok esetében a felelősség alapja változatlanul a tulajdonosi állapot maradt, így ezen a területen megmaradt a régi jog objektív felelőssége. Ezek szerint a klasszikus jog egy szubjektív alapú felelősségi rendet dolgozott ki, emellett érvényesült az objektív tartalmú custodia-felelősség, és ugyancsak objektív felelősség az állatkárok esetén.

E felelősségi elvek kialakításánál nem kis szerepet játszott az arisztotelési görög filozófiának a köztársasági kor végén Rómában való beáramlása, valamint az, hogy a római szellemi elithez tartozó jogászok — felmérve a társadalmi szükségszerűséget — képesek voltak a gazdasági viszonyokat szolgáló felelősségi elveket kidolgozni.

Így lényegében már a klasszikus korban kialakult a rendszer, ami a jusztiniánuszi jogkönyvekbe bekerült. A posztklasszikus és jusztiniánuszi módosítások nem voltak döntő jelentőségűek. E korszak legfontosabb törekvése az amúgyis vétkességi alapokon nyugvó felelősségi rendszer tovább, illetve teljes szubjektívizálása.

¹² *F. Wieacker: Vulgarismus und Klassizismus im Recht der Spätantike* (Heidelberg, 1955)
E. Levy: Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht (Weimar, 1956).

¹³ *Schulz, F.: Geschichte der Römischen Rechtswissenschaft*. Weimar, 1961. 355. és köv. p.

¹⁴ *Pólay, E.: Privatrechtliche Denkweise den römischen Juristen. Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged, 1979. Tom XXVI. Fasc. 6. 119. és köv. p.*

¹⁵ *Schulz: Rechtswissenschaft* 368. és köv. p.

Kérdés, hogyan egyeztethető össze ez azzal a gondolattal, hogy a vétkeességi elvek kialakítását a republikánus kor végétől a virágzó árutertermelés idézte elő, e korszakra viszont éppen a hanyatló árutertermelés a jellemző. Nincs-e itt ellentmondás a tekintetben, hogy a virágzó árutertermelés, de a hanyatló árutertermelés is a szubjektív felelősségi elveket teszi uralkodóvá. Álláspontunk szerint nincsen, amit a következőkkel tudunk magyarázni. Az előző korszakok vizsgálata során arra a megállapításra jutottunk, hogy a virágzó árutertermelés szülte kereskedelmi élet szükségszerűen maga után vonta az ügyekben eljáró gondos üzletember, diligens pater familias, diligens aedificator fogalmának kialakítását¹⁶. A forgalmi élet nem lehetett meg a közreműködő partnerek gondossága nélkül. Ez a forgalmi élet nem tűrhette el egy objektív felelősségi rendet. A custodia-felelősség tekintetében bizonyítási nehézségekből adódó célszerűségi okok döntöttek az objektív felelősség kialakításánál. Alapelv tehát az, hogy az felel, aki vétkeesen nem tesz eleget kötelezettségének, illetve más vagyonában vétkeesen kárt okoz. Ez az elv teljesen összhangban volt a forgalmi élet követelményeivel, a kereskedelmi fogalom biztonságával. Ez szolgálta az uralkodó csoportok érdekeit is, ami az adott helyzetben ismét csak nem lehetett közömbös. A praktikusán, életszerűen gondolkozó római jogászoktól nem is lehetett elvárni, hogy spekulatív alapon olyan elveket alakítsanak ki, amelyek nem feleltek volna meg az élet követelményeinek.

A III. század végétől kétségtelenül kezd kibontakozni a rabszolgaságon alapuló termelési rend válsága. A naturálgazdálkodás kibontakozása elsősorban a birodalom nyugati részére vonatkozik. A keleti részre inkább az jellemző, hogy továbbra is uralkodó a rabszolgatermelés, a városok közötti élénk árucseré, a pénzforgalom. Az államhatalom elég stabil ahhoz, hogy még ez idő tájt fenntartsa a régi rendet. Falusi viszonyok között itt is a naturálgazdálkodás kezd kibontakozni, de a megfelelő ipari termékeket előállító városok és a vidék lakossága között az árucseré továbbra is fennmarad. Így a birodalom keleti részében — ahol végsősoron a kodifikáció végbement — a klasszikus korszakhoz hasonló viszonyok maradtak fenn. Ex quo efficitur, hogy a felelősségi elveken nem kellett változtatni, azok pontosan megfelelték a társadalmi élet követelményeinek, illetve a gazdasági alapokban meginduló változás még nem tükröződött a jog területén.

Nemcsak hogy megtartották ezeket az elveket, hanem a klasszikus kori objektív custodia-felelősséget is szubjektívvá tették. A *cummunis opinio* szerint ez a keresztény korszak jellemző hatására történt meg.¹⁷ Ez a mesterséges vétkecsítés feltehetően a keresztény ideológiának tudható be. A keresztény ideológia arra az elvre támaszkodott, hogy csak az büntethető aki vétkecs.¹⁸ Így felelősségre is csak az vonható akinek vétkecsége forog fenn a teljesítés körül. Így azután a custodia-felelősség elveszítette mindazt az előnyt amit a klasszikus jogban élvezett.

Ami a culpa-, illetve a diligencia fokozatokat illeti, szó nem lehet vétkecsítésről.¹⁹ Álláspontunk szerint már a klasszikus jogban mindkét fogalom egymás szinonimájaként — szubjektív tartalmú kategória volt. Nem tudjuk elfogadni, hogy a culpa kezdetben objektív kate-

¹⁶ *Jhering, R.*: (Das Schuldmoment im römischen Privatrecht. Leipzig, 1897. 214) szerint az üzleti élet feltételezi az üzletember gondosságát is.

¹⁷ Lásd elsősorban *Marton, G.*: Versuch eines einheitlichen Systems des Zivilrechtlichen Haftung. AcP. 162 (1963) 1/2 füzet 6—9. *Kunkel, W.*: Diligencia SZ 45 (1925) 278. és köv. p. *Arangio-Ruiz, V.*: Responsabilità contrattuale in diritto romano³ Napoli, 1933. 138. és köv. p. *Mac Cormack, G.*: Custodia and culpa SZ 89 (1972) 215. *Nörr, D.*: Die Fahrlässigkeit im byzantinischen Vertragsrecht München, 1960. 61. és köv. p. *Kaser, M.*: Das römische Privatrecht II. 2 München, 1975. 352—354. p.

¹⁸ *Biondi* (i. m.) művének ez az alaptétele.

¹⁹ A klasszikus jog forrásszövegeinek a vizsgálata során objektív értelmű culpával illetve diligenciával nem találkoztunk. Túlzottan tartjuk *Marton* nézetét (RIDA 3. 1949. 184) mely szerint a culpa az adott esetekben a kauzalitás elemét jelentette nem pedig vétkecséget. Vö. még *Visky K.*: Die Frage der Kausalität aufgrund des D. 9.2. (ad legem Aquiliam) RIDA 26 (1979) 475. és köv. p.

góriaként nyert volna alkalmazást, majd később szubjektívizálódik.²⁰ Ha valamit a gondatlanság, illetve a gondosság oldaláról közelítünk meg, az csak a szubjektív értelmű lehet. Így a posztklasszikus kor e fogalmakat nem töltötte meg más tartalommal, hanem az absztrakciós tevékenység következtében bizonyos értelmű rendszerezés következett be, figyelemmel a neglegentiára is, amely azonban nem tette számunkra világossá ezeket az egymáshoz közelítő, illetve szinonim fogalmakat.

Az elmondottak alapján — *cum grano salis* — megállapíthatjuk, hogy az utolsó korszak felelősségi koncepciója nem tér el gyökeresen a klasszikus jog koncepciójától. A már a klasszikus korban kialakult, s lényegében a vétkességen nyugvó felelősségi rendet a keresztény korszak tovább erősítette. Ennek hatására csak kevés változásról adhatunk számot. Így vizsgálódásainkat a custodia kérdéskörre és a „*diligentia quam in suis*” kapcsán kibontakozó vitára szorítanánk.

2. A custodia felelősségre vonatkozó s esetenként eltérő megítélés ellenére elmondható, hogy a *communis opinio* szerint a posztklasszikus kor, illetve maga a kodifikáció az őrzési felelősséget vétkességi alapokra helyezte, kialakította az ún. „*culpa in custodiendo*” fogalmát²¹, amelyet a forrásokban különféle módon jelölt.²² Kevés reménnyel kecsegtet annak megállapítása, hogy a klasszikus objektív custodia fogalom mikor alakult át „*eine positive Sorgfallspflicht*”²³-tel jelölhető szerződési kötelezettséggé:

Jó kiindulópontként szolgál a kérdés vizsgálatához az a két császári döntés, amely a posztklasszikus kor elején keletkezett. Mindkettő Diocletianus és Maximianus császártól származik. Az egyik 293-ból, a másik 294-ből. De nézzük meg közelebbről magát a szövegeket.

...sicut vim maiorem pignorum creditor prestare necesse non habet, ita dolum et culpam, sed et custodiam exhibere cogitur.” (C. 8.13.19.)

...in iudicio tam locati quam conducti dolum et custodiam non etiam casum, cui resisti non potest, venire constat.” (C. 4.65.28.)

Az első rescriptum világosan leszögezi, hogy a záloghitelező *vis maior*ért nem felel, de *dolus*ért, *culpa*ért és *custodis*ért igen.²⁴ A klasszikuskori kép tárul elénk, *diligentiá*ról szó sincs.

A második rescriptum bérleti szerződésre vonatkozik. A képlet itt is hasonló azzal az eltéréssel, hogy a *culpa*t nem említi. Lehet ez pontatlanság is, de más oka is lehetett, a feltett kérdéstől is függött. Az azonban itt sem lehet vitás, hogy bérleti viszonyból kifolyólag az őrző fél *custodia*-felelős volt, a *vis maior* viszont mentesített. *Diligentia* itt sem jelentkezik. Persze

²⁰ *Mitteis, L.*: (Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diocletians I. Leipzig, 1908. 322) a következőket mondja ezzel kapcsolatban. „*Culpa ... ist in der Rechtssprache immer subjektiv gefärbt.*”

²¹ Vö. elsősorban *Kunkel, SZ 45 (1925) 281.* és köv. p. — *Vázny, J.*: *Custodia.* Ann. Pal. 12 (1929) 148. — *Arangio-Ruiz: Resp.*² 159. — *Luzzatto, I. G.*: *Caso fortuito e forsa maggiore.* Milano, 1938. 82. és köv. p. — *Marton G.*: A klasszikus római felelősségi rendszer elszubjektívizálódása. Szentpéteri Kun B. Emlékkönyv. Debrecen, 1946. 342. és köv. továbbá *Bonus paterfamilias 24.* p — *Nörr: Fahrlassigkeit.* 61. és köv. p. — *Mack Cormack, SZ 89 (1972) 150.* p. — *Kaser: RPR II*² 352. p. — *Ankum, H.*: *La responsabilità del creditore pignoratizio nel diritto romano classico.* St. Biscardi IV. (Milano, 1982) 594 p.

²² Az előforduló kifejezésekre nézve lásd *Nörr: Fahrlassigkeit.* 66. és köv. p. valamint *Vázny: i. m. 116. p.*

²³ *Kunkel, SZ 45 (1925) 283. p.*

²⁴ *Ankum (St. Biscardi IV, Milano 1983, 593. 1. 33. jz.)* hivatkozik arra, hogy egyes kiadásokban „*culpa* sed et *custodiam*”, a Krüger féle 1963-as kiadásban viszont „*culpa* et *custodiam*” szerepel.

A „*custodiam exhibere*” a „*custodiam praestare*” kifejezés szinonimájának tekintette *Van den Berg, G. C. J. J.*: *Custodia and furtum pignoris.* St. Sanfilippo I. Milano, 1982. 606. p. 19 jz.) Vö. még *J. A. C. Thomas: Furtum pignoris St. Sanfilippo I. 592. és köv. p.*

azt sem lehet vitatni, hogy a posztklasszikus kor elején vagyunk még. Ismételten hangsúlyozzuk, csak azt kívántuk a két császári rendelettel igazolni, hogy a posztklasszikus korban még egy ideig minden bizonytalansággal a klasszikus kori custodia-fogalom volt a használatos.

Ennek ellentmondani látszik a Sententiarum libriben található szöveg.

„Servus vel equus a latronibus vel in bello occisi si in aliam causam commodati sunt, actio commodati datur: custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est.”
(Paul. Sent. 2.4.3.)

A III. század végi kivonatoló a commodatarius felelősségét a custodia mellé a diligentia-ra is előírja. A kettő együtt nem tűnik túlzottan világosnak. Mint majd a későbbi forrásokban látni fogjuk Jusztiniánusnál más értelemben szerepel az őrzési felelősség. Itt a két fogalom egymás mellett áll, ami semmit sem magyaráz meg. Sem az objektív, sem a szubjektív értelmezést. Inkább bizonytalanságra utal. Történhetett ez több okból is. Számunkra az látszik legelfogadhatóbbnak, hogy a kivonatoló nem volt biztos a dolgában. Nem volt tiszta előtte a kép. A szövegekben azt olvasta, hogy a commodatarius a custodiaért felel, de valami oknál fogva oda biggyesztette még a diligentia-t is. Nem tudni, miért. Lehet, hogy már ebben az időben megindult bizonytalanságot tükrözi a szöveg. Talán túlzottan tűnik Luzzatto álláspontja, aki vizigót kompilátori tevékenységet lát a szövegben.²⁵

Nörr arra az álláspontra helyezkedik, hogy az új tartalmú custodia fogalmat a „Scholionban” lehet először felfedezni, amely azután a különböző szerződéseknél bevezetést nyert.²⁶

Lényegében hasonló az álláspontja Kunkelnek is amikor azt mondja, hogy a diligentia-t és az azzal kapcsolatos szövegmódosításokat a posztklasszikus jogtudomány vezette be a custodia felelősségnél, a kompilátorok előtt már meghamisított szövegek feküdtek.²⁷

Feltehetőleg mindkettőjüknek igaza van. Nehezen képzelhető el, hogy a kompilátorok alakították volna át, az összes idevonatkozó szöveget. Ennek mindenképpen előzménye kellett hogy legyen. Ez a változás hosszabb folyamat eredménye. Ma már nehezen tudjuk megérteni, hogy az őrzési felelősséget miért helyezték vétkességi alapra.

E felelősségi kategória tartalmát illetően a legbiztosabb támpont a gaiuszi és a jusztiniánuszi Istitutio összevetése. A két Istitutio közötti különbség szembevetendő. Mint fentebb megvizsgáltuk Gaius a bérletnél és a haszonkölcsönnél fennálló custodia kötelezettséget veti össze.

„nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestat, ita hic quoque utendi commodum percipiendo similiter necesse habet custodiam praestare.” (Gai. 3.206.)

Továbbá még azt is mondja Gaius, res deposita est, custodiam non praestat (3.207.)

Ezekből a textusokból egyértelműen lehet következtetni a klasszikuskori objektív tartalmú custodia-felelősségre.²⁸ Ezzel szemben Justiniánus Istitutio könyvében teljesen más tartalmú custodia felelősségét találunk. Ezek a szövegek a haszonkölcsönbe vevőre, a kézi-záloghitelezőre és a dolog-bérletre vonatkoznak.

„At is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere

²⁵ Luzzatto, I. G.: Spunti critici in tema di responsabilità contrattuale. BIDR 64 (1961) 341. p. Vö. még Kunkel, SZ 45 (1925) 272. p.

²⁶ Nörr: Fahrlassig. 68. és köv. p.

²⁷ Kunkel, SZ 45 (1925) 349–351. p.

²⁸ Vö. Kaser, M.: Das römische Privatrecht I^o. München, 1971. 506. és köv. p. Vázny: i. m. 158. p.

solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur..." (Inst. 3.14.2)

...sed quis pignus ... quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuito casu rem amiserit securum esse nec impediri creditum petere." (Inst. 3.14.4.)

...qui pro usu aut vestinentorum aut argenti aut iumentum mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur." (Inst. 3.24.5.)

Mindhárom szövegből egyértelműen kiolvasható, hogy az őrzésre kötelezett a legnagyobb gondosságot köteles kifejteni (*exactam diligentiam*: *diligentissimus paterfamilias*) a dolog megóvása végett.²⁹ Olyan *diligentia* ez, amilyennel a klasszikusoknál nem találkozunk.³⁰ Ha ezt a nagyfokú gondosságot kifejti az adós, akkor mentesül a felelősség alól. Azonban a nyomaték kedvéért mindenütt hozzáteszik, *vis maior*ért, *fortuitus casus*ért, illetve *aliquis casus*ért nem felelnek. Jóllehet a kodifikátorok tankönyvet írtak, mégsem fogalmaztak világosan. Az őrzőtől gondosságot követeltek meg, de hozzátették, hogy a *vis maior*ért, illetve más ilyen eseményért nem felelt. Mi szükség volt erre a magyarázatra. A mérce vagy gondatlanság, vagy a *vis maior* határolja le a felelősséget, de a kettő együtt, nehezen magyarázható. Merésznek tűnik *Kaser*³¹ kijelentése, hogy az őrzési felelősség határa Justinianusnál nem a *vis maior*. Az utóbbi két esetre még rá lehet fogni, hogy egyéb véletlen, így pl. a lopás, de a haszonkölcsönbevevő esetében *vis maior*ról tesz említést a szöveg. A kettő sehogysam fér össze. Ezt viszont nem lehet a kompilátorok átalakításának venni, hisz maguk készítették. Nem tudtak volna szabadulni a klasszikuskori megoldástól, avagy pedig valóban nem értették a *custodia* felelősség lényegét? Vagy talán a *diligentissimus paterfamilias*tól olyan nagyfokú gondosságot követeltek meg, amely a véletlen határát súrolja.³² A kérdés tisztázásához egyéb, a *Digesta*ból vett helyeket is meg kell vizsgálni.

Mielőtt erre rátérnénk vizsgáljuk meg a „*suis rebus adhibet*” jelentését³³ éppen ez itt idézett források alapján.

— a haszonkölcsönbe vevő esetében nem elég a saját ügyeiben tanúsított gondosság, ha *alius diligentior* a dologt megőrizte volna (Inst. 3.14.2.).

²⁹ Erre nézve lásd az alábbi szerzők fejtegetéseit: *Arangio—Ruiz*: Resp.² 66. p. — *Kunkel*. SZ 45 (1925) 283. és köv. p. *Luzzatto*, BIDR 64 (1961) 368. és köv. p. *Talamanca, M.*: *Colpa civile*, Encyclopedie del diritto. Estratto. Milano, 1960. 4. p.

³⁰ A klasszikusnak tartott szövegben *diligentiáról*, illetve a *diligens paterfamilias* felelősségi mércéjéről van szó. Lásd (D. 19.1.54. pr. — D. 7.8.15.1. — D. 22.3.25. pr. — D. 26.7.10. stb.)

³¹ *Kaser* (RPR II² 353. p.) a következőket mondja: „Wenn freilich die custodia Fälle jetzt — mindestens regelmäßig — als solche der culpa Haftung vorstanden worden, so folgt daraus, daß der Schuldner hier nicht mehr nur durch höhere Gewalt befreit wird, sondern auch durch sonstige Schuldlosigkeiten.”

³² *Marton* (A klasszikus római felelősség. 344. p.) a *diligentissimus paterfamilias*t maga *exactissima diligentia*jával objektív típusalaknak tartja.

Ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy az objektíven megszabott felelősségi fokozat nem jelent objektív felelősséget, hanem csak az elvárható gondosság körülhatárolását.

³³ A források sokszínűsége folytán eléggé ellentmondásos kép tárul elénk az irodalomból. Csak a legfontosabbnak látszó álláspontokat ismertetjük. *Kaser*nak az a véleménye, hogy a *diligentia* *quam in suis rebus adhibet*-fogalom a culpa felelősség csökkentését jelentette, s a *diligens paterfamilias* absztrakt mércéje helyett az egyéntől függő konkrét felelősségi mércét alakították ki (RPR II² 354 p.) *Talamanca* úgy látja, hogy a *diligentiának* a *sui rebus adhibet*-tel kapcsolatos kombinációi a *diligentia* különböző fokozatait jelentik. Azonban nem lehet összevetni, illetve rendszerbe állítani a culpa különböző fokozataival (i. m. 5. p.). *Nörr* viszont azt mondja, hogy a *d. quam in suis* azonos a culpa latával (Fahrlässigkeit. 40. p.) továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a *diligentiában* két lépcső van a *d. quam suis* és a *d. exacta*, közbülső fokozat nincs (i. m. 46. p.)

— a bérlő esetében olyan gondosságot követelnek meg az őrzésnél amilyent a diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. (Inst. 3.24.5.)

— A társaságnál a felelősséget culpáért állapították meg, majd magyarázatként hozzátették: „culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet.” (Inst. 3.25.9.)

Vagyis a társtól nem várunk el exactissima diligentíát, hanem csak olyan gondosságot, amit saját ügyeiben tanúsítani szokott.

— a megbízásnélküli ügyvivőnél viszont nem tartották elegendőnek a saját ügyeiben tanúsított gondosságot, itt exactissima diligentia a követelmény (Inst. 3.27.1.)³⁴

A Paulus neve alatt szereplő digesztaszöveg amely vitán felül posztklasszikus szövegezésű,³⁵ az eladótól a haszonkölcsönbevevőtől „exactiorem diligentiam” követel meg. (D. 18.6.3). Ennek mércéjéül a „quam in suis, rebus adhiberet” kifejezést használja az átdolgozó. A szövegből ugyan kimaradt, de értelemszerűen a leggondosabb személyre vonatkozik, akinél a gondosság mértékét a saját ügyeiben való gondosság mércéjével határolja körül.

Ugyancsak a posztklasszikus korból származó átdolgozás³⁶ a Gaius neve alatt felvett szöveg. Eszerint a haszonkölcsönbe adott dolgoknál olyan gondosságot kell kifejezni, amit a leggondosabb családapa saját ügyeiben szokott. (D. 13.6.18. pr.) A diligentissimus paterfamilias gondosságának a mérésére ismét csak a suis rebus szolgál.

Az itt vizsgált forráshelyekből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a quam in suis „magyarázó” szöveget alkalmazták abban az esetben, ha valakitől a legnagyobb gondosságot várták el, de akkor is, amikor a kisebb gondosság volt a követelmény.

A klasszikus kori szövegek elemzése során láttuk, hogy a jogtudósok a diligens paterfamilias gondosságának a mércéjéül a „suis rebus adhibet” kifejezést használták. Így különösen Pomp. D. 7.1.65. pr valamint Paulus D. 13.7.14. helyeken (quae diligens paterfamilias in suis rebus praestare solet).

Hasonlóan írja le a diligens paterfamilias felelősségének a mértékét a Gaius neve alatt közölt, de a posztklasszikus korban³⁷ átdolgozott szöveg „...talis custodia desideranda est a venditore, qualem bonus paterfamilias suis rebus adhibet.” (Gai. D. 18.1. 35.4.)

A források alapján kirajzolódó kép a következő.

Ismerték a kodifikátorok a leggondosabb családapa gondosságát, aminek a körülhatárolása in suis rebus adhibet kifejezést használták.

Ugyancsak a suis rebus adhibet kifejezéssel írták körül (klasszikuskori előzmények alapján is) a diligens, bonus paterfamilias felelősségének fokát, ami a diligentissimus paterfamilias felelősségéhez képest enyhébb felelősség volt.

Használták továbbá egyes szerződéseknél a suis rebus adhibet kifejezést amikor az előző kategóriához képest enyhébb volt a felelősség mértéke.

³⁴ „...gesserit negotis habet obligatum ... ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia.”

³⁵ Kunkel, SZ 45 (1925) 278. és köv. p. — Vázny: i. m. 714. p. — Haymann, F. E.: Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht. SZ 40 (1919) 254. p. — Betti, E.: Periculum problema del rischio contrattuale in diritto romano classico e giustiniano, St. De Francisci I. Milano, 1956. 196. és köv. p. — Mac Cormack, SZ 89 (1972) 177. p.

³⁶ Az utólagos átdolgozást az irodalom egyértelműen vallja. Lásd elsősorban Kunkel, SZ 45 (1925) 271. p. — Paris, I.: La responsabilité de la custodia en droit romain. Paris, 1926. 118. p. — Seckel, H. — Levy, E.: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen Recht. SZ 47 (1927). 1. p. 2 jz. — Arangio—Ruiz: Resp.² 79. p. Az interpolált jellegét kihangsúlyozza újabban Cannata, C. A. is (Per lo studio della responsabilità per colpa nel diritto romano I. Milano, 1966. 18.19. 1.3 jz. 270. p.)

³⁷ Haymann, SZ 40 (1919) 314. és köv. p. — Vázny: i. m. 141., 147. p. Kunkel, SZ 45 (1925) 302. p. 2. jz. — Mac Cormack, SZ 89 (1972) 175. p.

Végül a „suis rebus adhibet” kifejezést háromféle felelősségi fokozat körülírásánál használták.³⁸

Felmerül a kérdés önálló felelősségi fokozat-e „a saját ügyeiben való gondosság” vagy sem. Az első két esetben semmiképpen sem beszélhetünk önálló felelősségi fokokról. A harmadik eset vitatható.³⁹

A diligentissimus és a diligens pater familias felelősségi kategóriák meghatározásánál azt a módot jelenti amivel megközelítik a felelősségi lépcső körülírását. A forrásokból kitűnően a diligentissimus pater familias felelőssége nagyobb mint a diligens pater familissé. Mégis mindkettőnél a felelősségi fokozat megvilágítását segíti elő. Vagyis ha nagyon gondos és a gondos családapáról beszélünk, akkor a felelősségi fokozatokat legegyszerűbben úgy tudjuk meghatározni, hogy az adott esetben olyan gondosságot várunk el, amit a leggondosabb ember saját ügyeiben tanúsítani szokott. Avagy pedig azt mondjuk, hogy olyan gondosan kellett volna eljárni az adott ügyletnél, mint ahogy a jó családapa viszi az ügyeit. A nagyon gondos és a gondos ember eszményképét, felelősségének mércéjét nem is lehet más-hoz mérni, csak a leggondosabb és a gondos ember saját ügyeiben tanúsított magatartásához. Ez az eszménykép elvont mérték, mintaként szolgált a bírónak az egyes szerződéseknél a felelősség eldöntésére. Így a „suis rebus adhibet” nem jelentett mást mint a diligentissimus illetve a diligens pater familias felelősségi mércéjének egyik ismervét, jellemzőjét, annak ellenére, hogy a felelősség mércéje mindkét esetben más volt. Tehát nem felelősségi lépcső, illetve mérték, hanem az objektív felelősségi mérce magyarázata, vagy ha úgy tetszik, a fogalom definiálásának az eszköze.⁴⁰

*Kasernak*⁴¹ ugyan az a véleménye, hogy az exactissima diligentia nem volt önálló felelősségtípus, mégis legyen szabad rámutatni arra, hogy a különféle módon jelölt, de végül is a diligentissimus pater familias felelősségi mértékére utaló kifejezések (exacta, exactissima, diligentissimus) a custodia-felelősség klasszikus kori fogalma helyébe lépő felelősségi mércét jelentették a posztklasszikus korban. Továbbá ezt a fokozott gondosságot követelték meg a negotiorum gestortól is. Ez mégiscsak azt jelenti, hogy kialakították a diligentianak egy legfelső fokát, ami önálló felelősségi fokozatként vehető figyelembe. Az őrző adósnak és a megbízás nélküli ügyvivőnek a legnagyobb gondossággal kell eljárnia. A custodia-felelősségnél érthető ez a nagyfokú elvárás. A megbízás nélküli ügyvitel esetén nehéz magyarázatát adni ennek az igen magas elvárásnak. Aki más ügyeibe avatkozik bele, az gondos legyen, de hogy a lehető leggondosabb, nehezen érthető. Teljesen ellentmond a hasznossági elvnek is, az Institutóban azonban ez áll. Eszerint a posztklasszikus kor megalkotott egy olyan felelősségi fokozatot, amely a lehető legnagyobb körültekintést kívánta meg az eljáró személytől, mint ahogy a leggondosabb családapa saját ügyeiben eljárni szokott.

A diligens paterfamilias mércéje, mint ahogy már a klasszikus kor vizsgálata során láttuk — egyezően a communis opinioval⁴² — a culpa levisnek felelt meg. Illetve a klasszikus kori

³⁸ Nörr szerint (Fahrlässigkeit 46. és köv. p.) csak két fokozatot jelölt. — Vö. még *De Robertis, F.*: *Culpa et diligentia nella compilazione giustiniana*. St. Betti II. (Milano, 1962.) 353. p. 20. jz.

³⁹ A harmadik variációt általában önálló felelősségi fokozatnak tekinti az irodalom, mégpedig a culpa-felelősség enyhített formájaként. Lásd: *Kunkel, SZ* 45 (1929) 300. és köv. p. — *Wieacker, F.*: *Haftungsformen des römischen Gesellschaftsrechts*. *SZ* 54 (1934) 77. p. és *Nörr* *Fahrlässigkeit* 36. és köv. p.

⁴⁰ *Marton*: *Bonus pf.* 22. és köv. p. — *Kaser*: *RPR II*² 354. p. 56 jz. — *Mac Cormack, SZ* 89. (1972) 201. és köv. p.

⁴¹ *Kaser*: *RPR II*² 354. p. 52 jz. Vö. még *De Robertis, F.*: *Exactissima diligentia*. *SDHI* 23 (1957) 113. és köv. p. *De Robertis* lényegében Kasserrel ellentétes álláspontra helyezkedik.

⁴² *Marton, RIDA*³ (1949) 186. p. — *Buckland, W.*: *Diligens paterfamilias*. *St. Bonfante II*. Milano, (1930) 85. és köv. p. — *Kaser*: *RPR II*² 351. — *Talamanca*: i. m. *Eltérő a véleménye De Robertisnak* (St. Betti II. Milano, 1962. 54. p.)

szemlélet szerint az enyhe gondatlanságot (culpa levis) a jó családapa gondosságának az elmulasztásával azonosították. A vizsgált források alapján nincs okunk kételkedni, hogy ezt az elvet a posztklasszikus kor is osztotta.⁴³

Kissé bonyolultabbnak látszik a kérdés amikor a források egyszerűen csak azt mondják, hogy olyan gondosságot követelnek meg az adóstól mint amilyent saját ügyeiben szokott tanúsítani. (A diligentia quam in suisnak a harmadik változata.) Hol helyezkedett ez el a felelősségi skálán. Az a források alapján biztos, hogy a diligens pater familias felelősségénél enyhébb szintű felelősséget jelent. A culpa latától viszont feltétlenül magasabb kell hogy legyen a D. 23.3.17. pr. és D.27.3.1.pr.-ben található szövegek alapján, ahol az adóstól dolust culpát és a saját ügyeiben való diligentiaát követelnek meg (feltehetőleg klasszikus szövegek). Az előbbieken vizsgált Institutióból származó szövegek csak arra utalnak, hogy itt enyhébb követelménnyel állunk szemben.

Elfogadhatónak látszik *Wolffnak*⁴⁴ az a nézete, hogy a saját ügyeiben eljáró személy gondosabb, mint az ki idegen ügyben tevékenykedik. Tehát ha olyan gondosságot követelünk meg valakitől más ügyében eljárva, mint amilyent a sajátjában szokott, akkor az valamilyen emelt gondosságra utal. Ezt az adott posztklasszikus kori felelősségi lépcsőbe elhelyezve azt jelentené, hogy e gondossági követelmény a culpa latától magasabb, de a diligens pater familias gondosságát nem éri el.⁴⁵ A kettő között húzódik meg, az illető személy gondosságától függ. Talán megkockáztatható az az elképzelés, hogy ebben az esetben önálló felelősségi kategóriáról van szó. Azonban ez a kategória nincs objektíve meghatározva, szemben a culpa lata, a diligens pater familias. és a diligentissimus pater familias felelősségi fokozatokkal. Az absztrakt zsinórmérték helyett a bírónak az adós gondosságát „általában” kell tisztázni és ehhez kell mérni a konkrét esetet. Amíg a másik kategóriákban az eljáró személyt egy objektíve meghatározott zsinórmértékhez viszonyították, itt mindig egy adott személy gondosságához mérték ugyanannak a személynek az eljárását a konkrét ügyben.⁴⁶ A mérce persze itt is valamelyest objektív, amennyiben az adott személy konkrét magatartását, ugyanazon személy rendszerinti viselkedéséhez (ügyviteléhez) mérik. A konkrét esetben azt vizsgálják, hogy úgy járt-e el, mint ahogy egyébként (rendszerint) szokott.⁴⁷

Így a jusztiniánuszi felelősségi lépcsők

- figyelemmel a klasszikus korra mondottakat is — a következőkben összegezhetők;
- dolusért és culpa latáért minden adós felel,
- diligentia quam in suisért felel a bizalmi viszonyban lévő fél. Így például a hozományt kezelő férj (D. 23.3.17. pr.) a tutor (D. 27.3.1.pr.) a socius (Inst. 3. 25.9.),
- az érdekelt adós felelősségét a diligens pater familias felelősségével mérik,
- a custodia kötelezettek, illetve a megbízás nélküli ügyvivő a legnagyobb gondosságot köteles kifejteni.⁴⁸

⁴³ Erre nézve lásd elsősorban *Kunkel*, SZ 45 (1925) 284. és köv. p.

⁴⁴ *Wolff, H. J.*: Zur Geschichte der diligentia quam suis. IURA 6 (1955) 152. p. olyan papiruszöveget, illetve János evangéliumának egy részletét ismerteti, amelyek arra utalnak, hogy a saját ügyeiben eljáró személy gondosabb, mint az idegen (pl. míg a gazda, ha jön a farkas, vigyáz a juhaira, addig a béres elszalad) Vö. *De Robertis*: Exactissima diligentia. SDHI 23 (1957) 119. és köv. p.

⁴⁵ Ezzel ellentétes véleményt fejt ki *Wieacker*, SZ 54 (1934) 67. és köv. p. — *Nörr*: Fahrlässigkeit 40. és köv. p. Egyezően nyilatkozik *De Robertis* (St. Betti II. 352).

⁴⁶ Vessd össze *Kunkel*, SZ 45 (1925) 303. p. — *Arangio—Ruiz*: Resp.² 272. és köv. p. — *Buckland*, St. Bonfante II. (Milano, 1930) 85. és köv. p. — *Kaser*: RPR II² 351. p.

⁴⁷ *Wieacker*, SZ 54 (1934) 67. és köv. p. — *Nörr*: Fahrlässigkeit 36. és köv. p. — *Marton*: Bonus paterfamilias. 22. p.

⁴⁸ A felelősségi lépcsőkre nézve több elképzelés látott napvilágot a klasszikus, illetve a posztklasszikus jogban. Ezek közül a következőkre utalnánk: *Kühler, B.*: Das Utilizitätsprinzip als Grund der Abstufung bei der Vertragshaftung im klassischen römischen Recht. Fgabe Gierke 1910. 20. és köv. p. — *Arangio—Ruiz*: Resp.² 67. és köv. p. — *Marton*: AcP 162. 1—2. füz. 6—9. p. — *Nörr*: Fahrlässigkeit. 84. és köv. p.

Természetszerűleg továbbra is megmaradtak azok a kivételek, amelyekről már a klasszikus kor vizsgálatánál említést tettünk (pl. agrimensor, precarista stb.) E kategóriák generálter nem változtak meg a klasszikus korhoz képest.⁴⁹ Újat lényegileg a diligentissimus pater familias (exactissima diligentia) felelősségének a custodia-felelősség helyetti bevezetése jelentett, továbbá az, hogy a megbízás nélküli ügyvivőtől is ilyen nagyfokú gondosságot követeltek meg. (A Digestabeli források csak culpa levésre utalnak.)

A socius felelősségét a diligentia quam in suis ért állapították meg.

A felelősségi rendszer vétkesítése lényegében csak a diligentissimus pater familias felelősségi kategóriájának az alkalmazásában nyilvánult meg. Ezzel az amúgyis vétkességen alapuló felelősségi rendszert teljes vétkességé formálták át.

3. Visszatérve a custodia-felelősség tartalmi elemére, szükségesnek látszik néhány Digestában található szöveg vizsgálata, amelyek kétséget kizáróan átdolgozottak, így a posztklasszikus képet kell, hogy mutassák.

Az Institutióból vett szövegek egyértelműen a vétkességet teszik a custodia-felelősség alapjává. Azonban az nem érthető, miért hozakodnak elő a vis maiorra vonatkozó felelősséget kizáró okokkal.⁵⁰ Nézzük meg, mennyire van ez így a Digestában található forrásokkal.

Az Institutióban foglaltakkal azonos a gondolatmenete a Gaius neve alatt található s a commodarius felelősségre utaló szövegeknek.

„In rebus commodatis talis diligentia praestanda est, qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet, ita ut tantum eos casus non praestet quibus resisti non possit...” (D. 13.6.18.pr.)

*Cannata*⁵¹ szerint a klasszikus jogász ilyen keveredést nem visz be a szövegbe. A posztklasszikus átdolgozó kivette az eredeti szövegből a custodiára vonatkozó részt, helyére a diligentissimus pater familias felelősségét tette, de ott felejtette a vis maiorra vonatkozó mondatot, amely eredetileg a custodia felelősséget magyarázta, ez viszont a módosítás magyarázatára nem alkalmas. Vagy ha igen akkor a diligentissimus pater familias felelőssége a vis maiorig terjed.

Hasonlóan átalakított egy másik szövege Gaiusnak (D. 44.7.1.4.), amely részben bekerült a kodifikáció során az Institutióba is, (Inst. 3.14.2.) amikor a haszonkölcsönbe adott tárgyakkal kapcsolatban csak vis maiorra való hivatkozással van kimentés. Ez lehetett a gaiusi szöveg, majd a bedolgozók beírják az „exactissimam diligentiam custodiendas rei praestare”-t is. A kettő együtt ismét csak zavarosnak tűnik.⁵²

Ulpianusnál viszont ez áll:

„Custodiam plane commodatae rei etiam diligentiam debet praestare (D. 13.6.5.5.)

Feltehetőleg a diligentia-t beleinterpolálták a szövegbe.

A Paulus neve alatt található textusban (D. 18.6.3.) az eladótól olyan custodia-t követelnek meg, mint a haszonkölcsön esetén, majd az átdolgozó hozzát teszi: „diligentiam praestet exactiorem, quam in suis rebus adhiberet.”⁵³

Ez a posztklasszikus kori fokozottabb gondosság tipikus megfogalmazása. Itt viszont elmarad a vis maiorra való hivatkozás. Ugyancsak erősen átdolgozott Alfenus Varus egyik

⁴⁹ Hasonlóan *Nörr* (Fahrlässigkeitt 99. és köv. p.) aki ennek okát a keresztény korszakban és a klasszicizmusban látja.

⁵⁰ Ezt a megoldást *Cannata* is ellentmondásosnak tartja, (Resp. I. 143. p.) Vö. még *Luzzatto*, BIDR 68 (1960) 101. és köv. p. *De Robertis*: Exactissime diligentia. SDHI 23 (1957) 119. és köv. p.

⁵¹ *Cannata*: Resp. I. 116. és köv. p. Az interpolációra nézve lásd még *Kunkel*, SZ 45 (1925) 271 *Paris*: Resp. 118. és köv. p.

⁵² *Cannata*: Resp. I. 117. és köv. p.

⁵³ Lásd fentebb 20. jegyzetbe foglaltakat.

esete (D. 18.6.12.), amely az őrzéssel kapcsolatos culpáról, diligentiáról beszél, mégpedig olyan őrzést kívánnak meg, amilyetn „homines frugi et diligentes” el lehet érni.⁵⁴ A véletlenről itt se esik szó.

Ugyancsak nincs utalás a véletlenre az eladásnál érvényesülő custodis esetén, hanem csak a diligentiára (Gaius D. 18.1.35.4.). Egyébként a „talis custodia” kitétel egyértelműen árulkodik az átdolgozók munkájáról.

Az átalakított paulusi szöveg egy másik esetben így hangzik „venditoris custodia est ... omninoque diligentiam ... (D. 39.2.18.9.). A véletlen itt sem jön szóba.

Hasonló szöveg olvasható (Paul. D. 39.2.38. pr.) ...quia venditor omnem diligentiam... A véletlenről itt sem ír Paulus. Mindkét esetben az omnis diligentia a legmagasabb felelősségre utal.

Az irodalomban⁵⁵ elfogadott az a nézet, hogy a szállodás, hajós, istállótulajdonosra vonatkozóan, a klasszikuskori objektív értelmű custodia felelősség érvényesült e korban is. E kérdésben nem lehet perdöntőnek tekinteni a digesztahelyeket, ahol tényleg lopás esetén a custodia felelősségüket írják elő.

Érveink a következők:

Az ismert ulpianusi szöveg (D. 4.9.3.1.) lényegében három időpontra vonatkozik. A praetori edictum kezdetben a hajóst, fogadóst még a vis maiorért is felelőssé tette, Labeo ezt csökkenti le a custodia kötelezettségre, amivel maga Ulpianus is egyetért. Ugyancsak Ulpianus szól (D. 17.5.1.4.) a szállodatulajdonos, stb. custodia-kötelezettségéről. Tény hogy a kodifikátorok ezeken a szövegeken nem változtattak. Találunk a Digestában nagyon sok olyan helyet (elsősorban a fullo, sarcinator esetében Gai. D. 4.9.5. pr. — Gai. D. 19.2.25. 8. — Labeo D. 19.2.60.2.) — s ezekből lehet következtetni, a klasszikuskori custodia-felelősség mibenlétére —, ahol a kodifikátorok e szövegeket érintetlenül hagyták, mégsem lehet ez alapján azt állítani, hogy ezekben az esetekben a kodifikáció idején is objektív tartalmú custodia felelősség érvényesült.⁵⁶

A fogadóra (stb.) nézve az objektív értelmű custodia felelősség fennmaradására legfeljebb abból a szövegből következtethetünk az Institutio alapján (Inst. 4.5.3.), amely a fogadóst quasi delictualis alapon felelőssé teszi a vendégek által a szállodába bevitt, de át nem adott tárgyak esetében történt lopásért. Itt is azonban a szöveg vétkességet tételez fel a nem megfelelő alkalmazottak kiválasztása miatt (aliquatenus culpa reus est, quod opera malorum hominum uteretur ... Inst. 4.5.3.). Az institutióban található szövegből arra lehet következtetni, hogy a vendégektől átvett poggyászok tekintetében is érvényesült lopás esetén a szigorúbb felelősség. Az Institutióban lévő szöveg alapján lehet a fogadásra vonatkozó digesztaszövegeket „tudatosan” változatlanul hagyottnak tekinteni, s mint kivételt a poszt-klasszikus korra is elismerni az objektív custodia felelősséget.

Ezek után választ kellene adnunk arra, hogy valójában milyen is volt a „custodiakép” a kodifikáció idején. Semmiképpen sem tekinthető egyértelműnek.

A klasszikus szövegek egy jelentős részénél megmaradt az eredeti objektív tartalmú custodia fogalom. Ugyancsak elég nagyszámú forrásszövegben a custodia mellé bekerült a diligentia is. Továbbá találunk olyan kázusokat is ahol csak a szubjektív tartalmú őrzési felelősségről esik szó (diligens pater familias, exacta, exactissima diligentia stb.) Így a Digestából magából azt sem lehetne megállapítani, hogy melyik időszakban volt objektív, illetve szubjektív tartalma e felelősségi formának. Biztos pontnak Gaius és Iustiniánus Institutója

⁵⁴ Kunkel, SZ 45 (1925) 281. p. — Vazny: i. m. 148. és köv. p.

⁵⁵ De Robertis, Labeo 11 (1965) 380. és köv. p. Luzzatto: Caso 157. és köv. p. Arangio—Ruiz: Resp.³ 103. és köv. p. Thomas, J. A. C.: RIDA³ 7 (1960) 498. és köv. p. — Kaser RPR II² 408. p. Brósz—Pólay: i. m. 448, 468. p.

⁵⁶ Molnár, I.: Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats. ANRW. II. 14. Berlin—New York, 1982. 639. p.

látszik. Az előbbi tisztán objektív, az utóbbi tisztén szubjektív tartalmú fogalmat ad. Kérdés, miért maradt ilyen felemás a *Digesta*. Erre nagyon nehéz magyarázatot adni. Talán a munka hevében — pontatlanságból — egyes helyeket változatlanul hagytak, másokat átalakítottak. Magyarázható a klasszikusok iránti tisztelettel is. Az is felmerül, hogy nem értették meg pontosan a klasszikuskori fogalmat (ez utóbbi nehezen képzelhető el a kodifikátorok magas-szintű jogi képzettsége miatt).⁵⁷

Számunkra az a legszembetűnőbb, hogy magában az *Iustitutió*ban is, ahol a felelőséget mindenhol vétkességi kategóriaként kezelik, a legtöbb őrzési esetben hozzáteszik, hogy a *vis maior* mentesít. Ez lehetett azért, mert nem tudtak szabadulni a klasszikusok által jól bevált elhatárolástól. Avagy pedig azért, mert a *diligentissimus pater familias* mércéjét oly magasan tették, olyan nagyfokú, emberileg szinte alig teljesíthető gondosságot követeltek meg, amelynek a határa a *vis maior* volt.⁵⁸ Így viszont elképzelhető, hogy nem is volt olyan nagy különbség a két fogalom között, csak más-más irányból közelítették meg. A klasszikuskorban a fél eljárásának vizsgálatát kapcsolták ki, *Iustiniánus*nál viszont a lehető legnagyobb gondosság igazolása volt a követelménye. Végül is mindkét módszer az őrző adóstól a lehető legnagyobb körültekintést kívánta meg. Az előző időszakban ezt az objektív felelősség érvényesítésével biztosították, addig *Jusztiniánus*nál a keresztény korszellem hatására a vétkességi elemek fokozott kihangsúlyozásával.

Akárhogy is volt a dolog, az megállapítható bizonyos terminológiai pontatlanság ellenére is, hogy a klasszikuskori objektív *custodia* fogalom helyébe *Jusztiniánus*nál a szubjektív fogalmi jegyeket tartalmazó őrzési felelősség lépett.

4. A szövegek vizsgálata alapján a *jusztiniánuszi* jog felelősségi rendjét illetően az alábbi eredményre jutottunk.

A *jusztiniánuszi* felelősségi elvek — figyelemmel az *interpolatio* kutatás jelenlegi eredményére — nem sokban tértek el a klasszikus jogban kialakított felelősségi koncepciótól.

Képtelenségnek tartjuk, hogy a klasszikusok példatárát, esetjogát átdolgozva, a kázusokat meghagyva, azokhoz új elveket ragasztottak volna.

Egyetlen lényeges változtatás a *custodia*-felelősség esetében is csak tökéletlenül sikerült. Azt azonban, hogy a *culpa-* és *diligentia* fogalmikórt átdolgozták volna, aligha képzelhető el. Rendszerezni a kodifikáció során feltétlenül kellett, a hasonló kázusok alapján absztraháltak is.⁵⁹ Ezek azonban nem érintették a felelősségi rendszer lényegét.

Így a fentebb ismertetett változások alig érintették a klasszikuskor felelősségi konstrukcióját. Az amúgyis vétkességen alapuló felelősségi rendbe behoztak még egy *diligentia*-fokozatot, a *diligentissimus pater familias* felelősségét, amely az igazából egyetlen objektív felelősségi kategóriának a megváltoztatását idézte elő, így minden tekintetben szubjektív alapokon nyugvó felelősségi rendet alakítottak ki. Természetesen még ebben a szubjektív felelősségi rendszerben is érvényesültek objektív elemek, így az állatkárokért való felelősség-

⁵⁷ *Pólay*: *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*. (Budapest, 1964) 358. és köv. p.

⁵⁸ A legnagyobb gondosság megkövetelése a legtöbb ember számára szinte objektív kritériumként jelentkezik. Ha ezt a gondossági mércét tovább fokozzuk végülis el lehet jutni a *vis maior*ig. Ez esetleg spekulatív gondolkodásra is utal, ami távol volt a klasszikus jogászoktól, így nyilvánvalóan a keleti jogi iskolák terméke lehetett. Ha ennyire felfokoztuk akkor a praktikus életszemlélettől is elszakadunk, s a kérdést filozófiai oldalról közelítjük meg. Vö. ezzel kapcsolatban *Kunkel* SZ 45 (1925) 348. p. *Luzzatto*: *Caso* 52. p. — *Visky K.*: *A vis maior a római jog forrásaiban*. Budapest, 1942. 169. és köv. p.

F. Wieacker: *Griechische Wurzeln des Institutionensystems*. SZ, 70 (1953) 99. és köv. p. — *A. Guarino*: *Il classismo dei giuristi classici*. *Scritti Jovene*. (Nápoly, 1954) 227. és köv. p. *R. Martini*: *Le definizioni dei giuristi romani* (Milano, 1966) 400. és köv. p. — *K. H. Schindler*: *Justinians Haltung zur Klassik* (Köln-Graz, 1968) 34. és köv. p. 75. és köv. p.

⁵⁹ A kérdést nagy alapossággal mutatja be *Pólay* (Denkweise 135. és köv. p.)

nél, némely esetben a vis maior esetén is, (késedeclem, felvállalás), valamint a klasszikus elveknek megfelelően érvényesültek a veszélyviselés szabályai is, a károk rendezésénél, amelye ugyancsak függetlenek voltak a felek tudati cselekvésétől.⁶⁰

Ennek ellenére azonban, azt kell mondanunk, hogy az ókori világ legfejlettebb árucsereljoga a káresetek reparálása esetén, az eljáró személy vétkességét vette alapul a döntés meghozatalánál.

Ez a felelősségi rendszer szolgált alapul és mintául a modern Európa országában a magánjogi felelősségi rend megkonstruálásához.

IMRE MOLNÁR

DAS HAFTUNGSSYSTEM DES NACHKLASSISCHEN UND DES JUSTINIANISCHEN ZEITALTERS

(Zusammenfassung)

Die Haftungsprinzipien des justinianischen römischen Rechts — mit Rücksicht auf die Interpolationenforschung, bzw. auf deren Erfolge — weichen von der im klassischen Recht ausgebildeten Haftungskonzeption kaum ab.

Die wesentlichste Änderung im Bezug der Kustodiahaftung ist auch nicht vollkommen gelungen. Daneben ist es kaum vorzustellen, dass der Begriffskreis der culpa und der diligentia irgendwie umgearbeitet wurde.

Im klassischen Recht galt schon dem Wesen nach im Grosse und Ganzen die Schuldhaftung. Im Rahmen dieses Haftungssystems wurde noch ein diligentia- Grad, die Verantwortung des diligentissimus pater familias erschaffen. Dieser Verantwortungsgrad war befugt den objektiven Charakter der Kustodiahaftung abzuschaffen. So ist es die Bestrebung, die — dem Wesen nach — subjektive Haftungssystem zu einem vollständigen Schuldhaftungssystem umzuformen, zu erklären. Es ist festzustellen, dass das justinianische Haftungssystem aufgrund des Verschulden steht. Das bedeutet natürlich keineswegs, dass im Rahmen dieses Systems hie und da die objektive Verantwortung nicht zur Geltung kam (z.B. die Tierschaden, der Schuldnerverzug, die Übernahme der Verantwortung für die vis maior, die Gefahrttragung usw.).

Grundsätzlich ist es festzustellen, dass das entwickeltste Warenaustauschrecht des Altertums in der Reparierung der Schadenfällen das Verschulden des Täters in der Beurteilung des Falles ihm zugrunde legte. Dieses Haftungssystem diente zur Ausbildung der privatrechtlichen Verantwortungsordnung in den Ländern des modernen Europas zum Muster.

⁶⁰ Nehezen képzelhető el a világon olyan felelősségi rend ahol egy-egy objektív momentum ne érvényesült volna. (Pl. a vis maior okozta károk felvállalása a modern jogokban, biztosító intézetek által). Ez persze nem teszi a felelősségi rendet objektívvá, de bizonyos objektív színezetet adhat, mégha az alapja a teljes vétkesség is. A szerződéses felelősséggel foglalkozik *S. Tafaro* (Regula e ius antiquum. Bari, 1984) könyve amelynek részleteiről *P. Arina* ismertetésében (Labeo 32. 1986. 227. és köv. p.) szereztünk tudomást. Az ismertetés szerint a szerző elsősorban a szerződéses felelősséggel kapcsolatos regulaszerű szövegekkel foglalkozik amelyek a dolus, culpa, diligentia, periculum, utilitas és a fides-re vonatkoznak.